

УДК 340.1; 343.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.14>

ІНСТИТУТ ВІДВОДУ ТА САМОВІДВОДУ СЛІДЧОГО СУДДІ, СУДДІ: ПРО ДЕЯКІ ВИКЛИКИ ТА ІНСТРУМЕНТИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

Кучинська О.,
*докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри кримінального процесу та криміналістики
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0003-3464-4798*

Булкат М.,
*докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри галузевого права та загальноправових дисциплін
Інституту права та суспільних відносин
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»,
суддя місцевого загального суду
ORCID: 0009-0007-4647-8199*

Кучинська О., Булкат М. Інститут відводу та самовідводу слідчого судді, судді: про деякі виклики та інструменти їх подолання.

У статті досліджується проблематика інституту відводу (самовідводу) в кримінальному процесі України, відводу (самовідводу) слідчого судді, судді. Зокрема: тлумачення понять «права на відвід (самовідвід)» та «обов'язку заявити відвід (самовідвід)»; проблематика відводу слідчого судді, судді як виду зловживань правами учасниками кримінального провадження; проблематика самовідводу слідчого судді, судді: дихотомія «право-обов'язок»; можливість застосовувати ч. 4 статті 81 КПК України судами, які розглядають заяву про самовідвід слідчого судді, судді, як прояв проактивної «позиції» судової влади.

Чинним законодавчим регулюванням самовідводу слідчого судді, судді закладено дихотомію «право-обов'язок». Імпонує підхід, коли за наявності чітких обставин, що виключають можливість участі слідчого судді, судді, зазначених у статтях 75–76 КПК України, виникає обов'язок заявити самовідвід. Так, згідно положень ст. 80 КПК України, за наявності підстав, передбачених статтями 75–76 цього Кодексу, слідчий суддя, суддя, зобов'язаний заявити самовідвід. Натомість тлумачення пункту 4 частини 1 статті 75 КПК України – «за наявності інших обставин, які викликають сумнів у його неупередженості» передбачає широкую дискрецію, а отже – право судді заявити самовідвід. Право на самовідвід знайшло своє закріплення і у положеннях ст. 15 Кодексу суддівської етики: «Неупереджений розгляд справ є основним обов'язком судді. ... Суддя не повинен зловживати правом на самовідвід».

Реалізацію вказаної дихотомії «право-обов'язок», закладеної законодавцем, щодо самовідводу слідчим суддею, суддею у практичній площині опосередковано наявністю дискусійних питань. Представники інститутів громадянського суспільства, правозахисники звертають увагу на існування поодиноких випадків неналежного виконання обов'язку та користування правом самовідводу суддями. Їх можна умовно поділити на дві основні групи: ухвалення рішень в умовах невиконаного обов'язку щодо заявлення самовідводу; зловживання суддею правом на самовідвід.

Потребує всебічного опрацювання професійною спільнотою закономірне питання: чи може суд, який розглядає заяву слідчого судді, судді про самовідвід, застосувати частину 4 статті 81 КПК України? Вбачається, що в основі його вирішення – моральний, комунікативний аспекти. Визначення центральним суб'єктом розбудови судової влади системи органів судової влади, представників судової влади, суддів, передбачає проактивну позицію, модерацію суспільного діалогу, які відповідають принципів «самоочищення» судової влади. Тож опрацювання практичних

підходів та наукових положень, мають відповідати високим стандартам демократичних, правових держав, принципам справедливості, критеріям істинності та доцільності тощо.

Пропонуємо до наукового обговорення наступні положення. Усталений підхід щодо системного тлумачення положень статей 75–76, 81 КПК України в частині того, що вони стосуються як відводу, так і самовідводу. А також те, що тлумачення ч. 4 статті 81 КПК України кореспондується з іншими нормами чинного законодавства України, зокрема Закону України «Про судоустрій і статус суддів», опосередковує можливість застосовувати ч. 4 статті 81 КПК України судами, які розглядають заяву про самовідвід слідчого судді, судді.

Ключові слова: відвід судді, самовідвід судді, право на відвід, обов'язок заявити відвід, зловживання правами, кримінальне провадження, судовий розгляд, конфлікт інтересів, неупередженість судді.

Kuchynska O., Bulkat M. The institute of the recusal and the self-recusal of a investigating judge, judge: some challenges and tools for overcoming them.

The article examines the issues of the institution of the recusal and the self-recusal in the criminal process of Ukraine, the recusal and the self-recusal of a Investigating Judge, Judge. In particular: the interpretation of the concepts of «the right to the recusal (self-recusal)» and «the obligation to declare the recusal (self-recusal)»; the issues of the recusal of an investigating judge, judge as a type of abuse of the rights of participants in criminal proceedings; the issues of the self-recusal of an investigating judge, judge: the dichotomy «right-duty»; the possibility of applying Part 4 of Article 81 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine by courts considering an application for the self-recusal of an investigating judge, judge, as a manifestation of the proactive position of the judiciary.

The current legislative regulation of the self-recusal of an investigating judge or judge establishes a dichotomy of «right and duty». An impressive approach is that, in the presence of clear circumstances that exclude the possibility of the participation of an investigating judge or judge specified in Articles 75–76 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine, there is an obligation to declare self-recusal. Thus, according to the provisions of Article 80 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine, in the presence of grounds provided for in Articles 75–76 of this Code, an investigating judge or judge is obliged to declare self-recusal. In contrast, the interpretation of Clause 4 of Part 1 of Article 75 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine – «in the presence of other circumstances that raise doubts about his impartiality» provides for broad discretion, and therefore – the right of a judge to declare self-recusal. The right to declare self-recusal is also enshrined in the provisions of Article 15 of the Code of Judicial Ethics: «Impartial consideration of cases is the main duty of a judge. ... A judge should not abuse the right to recuse himself».

The implementation of the indicated dichotomy «right-duty», established by the legislator, regarding the recuse of an investigating judge and a judge in the practical plane is indirectly affected by the presence of debatable issues. Representatives of civil society institutions and human rights activists draw attention to the existence of isolated cases of improper performance of duty and use of the right to recuse by judges. They can be conditionally divided into two main groups: making decisions in conditions of unfulfilled duty to declare recuse; abuse of the right to recuse by a judge.

A legitimate question requires comprehensive consideration by the professional community: can a court, considering an application by an investigating judge or judge to recuse itself, apply Part 4 of Article 81 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine? It seems that its solution is based on moral and communicative aspects. The definition of the central subject of judicial power development as a system of judicial bodies, representatives of the judiciary, and judges implies a proactive position and moderation of public dialogue that meet the principle of «self-purification» of the judicial power. Therefore, the elaboration of practical approaches and scientific provisions must meet the high standards of democratic, legal states, principles of justice, criteria of truth and expediency, etc.

We propose the following provisions for scientific discussion. An established approach to the systematic interpretation of the provisions of Articles 75–76, 81 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine insofar as they relate to both recusal and self-recusal. Also, the fact that the interpretation of Part 4 of Article 81 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine corresponds to other norms of the current legislation of Ukraine, in particular the Law of Ukraine «On the Judicial System and the Status of Judges», mediates the possibility of applying Part 4 of Article 81 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine by courts, considering an application for the self-recusal of an investigating judge or judge.

Key words: judge's recusal, judge's self-recusal, right to recusal, obligation to declare recusal, abuse of rights, criminal proceedings, trial, conflict of interest, judge's impartiality.

Постановка проблеми. Судово-правова реформа в Україні за понад тридцять років пройшла шлях від формулювання концептуальних основ [1] до визначення виважених положень про партнерські відносини держави і громадянського суспільства, зокрема у сфері реалізації функцій судової влади, судового захисту прав і свобод кожної людини і громадянина, судового захисту правопорядку [2; 3]. Методологічні засади, як-от розроблені О.В. Скрипнюком [4; 5], Н.М. Оніщенко [6; 7] щодо співвідношення держави та громадянського суспільства, знайшли відображення у вітчизняних концептах поступу судової влади [див., наприклад, 8–12].

Як зазначають провідні науковці і практики, на певних етапах розвитку нашої держави було виправдано перманентне реформування судової влади, однак у сьогоденні такі наративи, подекуди, є шкідливими. Їх слід замінити іншими – говорити про розвиток судової влади, зосереджуючись на конкретних напрямках, яких справді потребують громадяни, громадянське суспільство. А не спонукати до реформування, в якому може бути зацікавлений будь-хто, але точно не громадянин, який звернувся за захистом своїх прав до суду [13], або громадянське суспільство, яке очікує ефективного судового захисту правопорядку в державі.

Центральним суб'єктом такої розбудови, опрацювання нових підходів та положень, які відповідають стандартам демократичних, правових держав, є система органів судової влади, представники судової влади, судді. Вони у співпраці з фаховими науковцями кожної галузі модерують суспільний діалог щодо кожного питання, працюють над формуванням виважених положень. Як зазначив С.І. Кравченко, судова влада, зокрема Верховний Суд, налагоджує відвертий і конструктивний діалог із громадянським суспільством, приділяє значну увагу комунікаційній роботі, працює над посиленням співпраці з міжнародними партнерами. Їхня допомога необхідна у контексті вивчення закордонної практики та адаптації практики національних судів до європейських стандартів. Це невіддільний складник процесу євроінтеграції [14].

У контексті зазначеного доцільним видається продовження опрацювання, обговорення та формування виважених, науково-обґрунтованих положень щодо окремих питань кримінального процесуального права. Серед них – проблематика інституту відводу (самовідводу) в кримінальному процесі України, зокрема відводу (самовідводу) слідчого судді, судді.

Метою дослідження є окреслення окремих аспектів інституту відводу та самовідводу в кримінальному процесі України для формування професійною спільнотою науково-обґрунтованого підходу до їх вирішення. Зокрема: тлумачення понять «права на відвід (самовідвід)» та «обов'язку заявити відвід (самовідвід)»; проблематика відводу слідчого судді, судді як виду зловживань правами учасниками кримінального провадження; проблематика самовідводу слідчого судді, судді: дихотомія «право-обов'язок»; можливість застосовувати ч. 4 статті 81 КПК України судами, які розглядають заяву про самовідвід слідчого судді, судді, як прояв проактивної позиції судової влади.

Стан опрацювання проблематики. Так, основою професійного дискурсу у сфері кримінального, кримінального процесуального права, кримінального судочинства є комплексні наукові дослідження, зокрема Ю.М. Грошевого, деякі положення яких неодноразово актуалізовано [15]. Всебічно опрацьовано питання щодо реалізації основних конституційних засад судочинства в кримінально-процесуальному законодавстві України та розбудови кримінального процесу України в контексті європейських стандартів, здійснено аналіз кримінального законодавства європейських держав [16].

Еволюція наукових підходів до розуміння основоположних понять у царині кримінального, кримінального процесуального права, кримінального судочинства простежується через призму всебічного аналізу поточного законодавчого регулювання різних періодів [17–20]. Як зазначають науковці, Кримінальним процесуальним кодексом України, що вступив у дію в 2012 році, було внесено «революційні зміни в окремих порядках кримінального провадження» [21, с. 12]. Підготовлено низку фундаментальних наукових коментарів чинного кримінального процесуального законодавства [див., наприклад, 22; 23], навчальних видань [див., наприклад, 24]. Однак наукова і практична робота триває.

Так, право на розгляд справи неупередженим судом є частиною конституційних гарантій судочинства, передбачено статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [25].

Визначення судді (колегії суддів) відповідно до ст. 35 КПК України здійснюється автоматизованою системою документообігу суду під час реєстрації відповідних матеріалів кримінального провадження з обов'язковим урахуванням положень статей 75, 76 КПК України (обставин, що виключають участь судді в кримінальному провадженні) [26].

Згідно з положеннями ч. 1 ст. 75 КПК України слідчий суддя, суддя не може брати участь у кримінальному провадженні:

- 1) якщо він є заявником, потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, близьким родичем чи членом сім'ї слідчого, прокурора, підозрюваного, обвинуваченого, заявника, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача;
- 2) якщо він брав участь у цьому провадженні як свідок, експерт, спеціаліст, представник персоналу органу пробації, перекладач, слідчий, прокурор, захисник або представник;
- 3) якщо він особисто, його близькі родичі чи члени його сім'ї зацікавлені в результатах провадження;
- 4) за наявності інших обставин, які викликають сумнів у його неупередженості;
- 5) у випадку порушення встановленого частиною третьою статті 35 цього Кодексу порядку визначення слідчого судді, судді для розгляду справи [26].

Статтею 76 КПК України визначено недопустимість повторної участі судді в кримінальному провадженні [26].

Загалом питання відводу (самовідводу) слідчого судді, судді видаються опрацьованими науковцями і практиками [див., наприклад, 27–29]. Зазначають про «традиційні» проблеми дихотомії науки і практики: відсутність законодавчо закріпленого поняття «відводу» у кримінальному судочинстві [28, с. 124], одночасне використання в законодавстві термінів «відвід», «усунення», «відсторонення» та їх співвідношення тощо.

Виклад основного матеріалу. Фундаментальним питанням наукової доктрини та практики функціонування інституту відводу (самовідводу) судді, слідчого судді, залишається тлумачення понять «права на відвід (самовідвід)» та «обов'язку заявити відвід (самовідвід)» [див., наприклад, 30].

Назва статті 75 КПК України – «Обставини, що виключають участь слідчого судді, судді», а також формулювання статті 80 КПК України – «зобов'язані заявити самовідвід», констатують випадки обов'язкового самовідводу слідчого судді, судді. Між тим, формулювання пункту 4 частини 1 статті 75 КПК України – «за наявності інших обставин, які викликають сумнів у його неупередженості», вочевидь, залишає площу «для маневру». Юристи по-різному тлумачать як підстави відводу, так і самовідводу слідчого судді, судді. Іноді вказують на існування підстав, які «прямо не передбачені у чинному кримінальному процесуальному законодавстві» [31, с. 745].

Перманентно триває професійна дискусія щодо необхідності або недоцільності чіткого визначення переліку підстав відводу (самовідводу) слідчого судді, судді. Вказують на можливість запозичення досвіду європейських держав [32]. Так, параграф 22 Кримінального процесуального кодексу Федеративної Республіки Німеччина [33] дослівно перекладається «Виключення з виконання суддівських обов'язків в силу закону». Науковці підкреслюють, що кожен пункт відводу (самовідводу) судді Кримінального процесуального кодексу Федеративної Республіки Німеччина є конкретним, без уживання слова «інші» випадки чи подібних [28, с. 124].

У цьому контексті триває дискурс і щодо відводу слідчого судді, судді як виду зловживань правами учасниками кримінального провадження. На практиці такі дії полягають у повторному поданні заяви про відвід слідчого судді, судді за відсутності інших підстав або нових обставин чи доказів щодо упередженості судді.

Заборона зловживання правами закріплена у ст. 17 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [25]. У розвиток цієї загальної заборони у ст. 35 Конвенції наведено критерії прийнятності, серед яких зловживання правом на подання заяви до Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) є самостійною підставою для визнання неприйнятною індивідуальної заяви. Наслідком зловживання є позбавлення суб'єктивного права на звернення до ЄСПЛ, що є заходом відповідальності заявника. При цьому критерії зловживання правом визначаються не в Конвенції, а в рішеннях ЄСПЛ. Наявність зловживання правом в кожному конкретному випадку ЄСПЛ вирішує, керуючись сформульованими прецедентами.

Усталені положення щодо аналізу випадків зловживання процесуальним правом на відвід судді сформульовано і національною практикою, зокрема в рішеннях Верховного Суду, зокрема від

06.12.2021 у справі № 756/4855/17; від 14.12.2022 у справі № 127/9564/17; від 24.11.2020 у справі № 127/2318/18; від 06.11.2019 у справі № 300/474/17 та інших [34]. У цьому контексті Верховний Суд неодноразово вказував, що заборона зловживання процесуальними правами є загальноправовим принципом і поширюється на всі види судочинства (справа № 266/108/22 від 07.02.2022; справа № 757/9655/22-к від 07.11.2022). У випадках зловживання учасниками провадження процесуальним правом на відвід слідчого судді, судді, суд залишає заяву без розгляду згідно частини 4 статті 81 КПК України.

Водночас, чинним законодавчим регулюванням самовідводу слідчого судді, судді закладено дихотомію «право-обов'язок». Імпонує підхід, коли за наявності чітких обставин, що виключають можливість участі слідчого судді, судді, зазначених у статтях 75–76 КПК України, у нього виникає обов'язок заявити самовідвід. Так, згідно положень ст. 80 КПК України, за наявності підстав, передбачених статтями 75–76 цього Кодексу, слідчий суддя, суддя, зобов'язаний заявити самовідвід [26].

Натомість тлумачення пункту 4 частини 1 статті 75 КПК України – «за наявності інших обставин, які викликають сумнів у його неупередженості» передбачає широку дискрецію, а отже – право судді заявити самовідвід.

Право на самовідвід знайшло своє закріплення і у положеннях ст. 15 Кодексу суддівської етики: «Неупереджений розгляд справ є основним обов'язком судді. ... Суддя не повинен зловживати правом на самовідвід» [35].

Реалізацію вказаної дихотомії «право-обов'язок», закладеної законодавцем, щодо самовідводу слідчим суддею, суддею у практичній площині опосередковано наявністю дискусійних питань. Так, представники інститутів громадянського суспільства, правозахисники звертають увагу на існування поодиноких випадків неналежного виконання обов'язку та користування правом самовідводу суддями. Їх можна умовно поділити на дві основні групи: ухвалення рішень в умовах невиконаного обов'язку щодо заявлення самовідводу; зловживання суддею правом на самовідвід [36].

У цьому контексті слід зазначити, що перелік складних питань, які потребують подальшого опрацювання професійною спільнотою, у контексті реалізації суддею права на самовідвід перебуває, насамперед, в площині тлумачення пункту 4 частини 1 статті 75 КПК України – «за наявності інших обставин, які викликають сумнів у його неупередженості». Потребує подальшого опрацювання зміст поняття «конфлікт інтересів», відіграє важливу роль стала інституційна дисциплінарна практика Вищої ради правосуддя, зокрема щодо тлумачення поняття «неупередженості» та інших тощо.

У цьому контексті слід зазначити, що судді, користуючись правом на самовідвід, іноді посилаються на п. 2.5 Бангалорських принципів поведінки суддів від 19 травня 2006 року, які схвалені Резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН 27.07.2006 N 2006/23 [37]. Згідно положень цього пункту, суддя заявляє самовідвід від участі в розгляді справи в тому випадку, якщо для нього не є можливим винесення об'єктивного рішення у справі, або в тому випадку, коли у стороннього спостерігача могли б виникнути сумніви в неупередженості судді. Між тим, слід зазначити, що випадки вказаної «неможливості винесення об'єктивного рішення у справі» та «коли у стороннього спостерігача могли б виникнути сумніви в неупередженості судді» потребують подальшого вивчення, уніфікації. Натепер їх опосередковано визначено різними нормами національного законодавства, висвітлено у положеннях судової практики, рішеннях Пленуму Верховного Суду, інституційній практиці Вищої ради правосуддя та інших органів державної влади України. У кожному випадку, оцінюючи заявлений слідчим суддею, суддею самовідвід, суд виходить з комплексного аналізу вказаних наявних положень. Як і Вища рада правосуддя, вирішуючи питання про дисциплінарну відповідальність суддів, тлумачення поняття «неупередженості» та інших.

Виникає закономірне питання: чи може суд, який розглядає заяву слідчого судді, судді про самовідвід, застосувати частину 4 статті 81 КПК України? Воно потребує всебічного опрацювання професійною спільнотою.

Вбачається, що в основі його вирішення – моральний, комунікативний аспекти. Визначення центральним суб'єктом розбудови судової влади саму систему органів судової влади, її представників, суддів, передбачає проактивну позицію, модерацію суспільного діалогу, які відповідають принципам «самоочищення» судової влади [14]. Тож опрацювання практичних підходів та науко-

вих положень, мають відповідати високим стандартам демократичних, правових держав, принципам справедливості, критеріям істинності та доцільності тощо.

Як відомо, існує усталений підхід щодо системного тлумачення положень статей 75, 76, 81 КПК України в частині того, що вони стосуються як відводу, так і самовідводу. Таким чином, смислове значення норми ч. 4 ст. 81 КПК України щодо самовідводу слідчого судді, судді із урахуванням окреслених вище положень про «право судді на самовідвід» у контексті тлумачення пункту 4 частини 1 статті 75 КПК України – «за наявності інших обставин, які викликають сумнів у його неупередженості», законодавець сформулював: якщо повторно заявлений самовідвід має ознаки зловживання правом на самовідвід з метою затягування кримінального провадження, суд, який здійснює провадження, має право залишити таку заяву без розгляду.

Ознаками зловживання правом на самовідвід можуть бути, зокрема, заявлення самовідводу, з тих самих мотивів або ж з наведенням обставин, які не передбачені КПК України чи іншим законом як такі, що виключають участь слідчого судді, судді у кримінальному провадженні, тобто не є підставами для самовідводу. Це відповідає аналогічним положенням і практиці щодо відводу судді іншими учасниками кримінального провадження.

Положення ч. 4 ст. 81 КПК України не пов'язують наявність ознак зловживання правом на відвід або самовідвід із особою заявника. Ознаки наявні, якщо відвід або самовідвід заявлений будь-ким повторно, у межах одного кримінального провадження, з тих самих мотивів або ж з наведенням обставин, які не передбачені КПК України чи іншим законом як такі, що виключають участь у кримінальному провадженні, тобто не є підставами для відводу (самовідводу).

У цьому контексті Кодексом суддівської етики, зокрема статтею 1 визначено: «суддя як носій судової влади повинен бути прикладом неухильного дотримання принципу верховенства права і вимог закону, присяги судді. Суддя має усвідомлювати постійну увагу суспільства та демонструвати високі стандарти поведінки з метою зміцнення довіри до судової влади та утвердження авторитету правосуддя». Статтею 2 визначено: «суддя має уникати конфлікту інтересів, проявляти стійкість до будь-якого тиску або втручання у діяльність, пов'язану зі здійсненням правосуддя, та бути незалежним у процесі прийняття рішень». Статтею 3 визначено: «суддя повинен сумлінно і компетентно виконувати покладені на нього обов'язки».

Щодо формулювання норми ч. 4 ст. 81 КПК України в частині про те, що повторно заявлений відвід (самовідвід) має ознаки зловживання правом на відвід «з метою затягування кримінального провадження», слід зазначити наступне. Встановлення «мети затягування кримінального провадження» або «мети затягування розгляду кримінального провадження» або інших порушень строків розгляду суддею відноситься до компетенції Вищої ради правосуддя. Серед підстав дисциплінарної відповідальності суддів, визначених підпунктом д пункту 1 частини 1 статті 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» чітко зазначено «порушення правил щодо відводу (самовідводу)» [38], а в частині 2 статті 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» зазначено підставу «безпідставне затягування або невжиття суддею заходів щодо розгляду заяви, скарги чи справи протягом строку, встановленого законом ...» [38].

Щодо формулювання норми ч. 4 ст. 81 КПК України в частині «суд, який здійснює провадження» має право залишити таку заяву без розгляду, слід зазначити наступне. Під кримінальним провадженням розуміється здійснення уповноваженими органами досудового розслідування та судового провадження, в процесі яких здійснюються процесуальні дії [23, с. 11]. Номер судової справи є унікальним, незмінним протягом усього розгляду. Номер провадження формується відповідно до даних АСДС в суді, який розглядає заяву про самовідвід. В даному випадку суд, який здійснює провадження щодо розгляду заяви про самовідвід, і є «судом, який має право залишити таку заяву без розгляду».

Таким чином, пропонуємо до наукового обговорення наступні положення:

– усталений підхід щодо системного тлумачення положень статей 75–76, 81 КПК України в частині того, що вони стосуються як відводу, так і самовідводу. А також те, що вказане тлумачення ч. 4 статті 81 КПК України кореспондується з іншими нормами чинного законодавства України, зокрема Закону України «Про судоустрій і статус суддів», опосередковує можливість застосовувати ч. 4 статті 81 КПК України судами, які розглядають заяву про самовідвід слідчого судді, судді.

При цьому слід звернути увагу на те, що суд, під час розгляду заяви про самовідвід, не оцінює обставини кримінального провадження, а перевіряє наявність підстав для відводу іншого судді, передбачених правилами КПК України, чинним законодавством і практикою.

Також слід звернути увагу на те, що залишення заяви про самовідвід без розгляду (згідно норм чинного законодавства України) не позбавляє та не обмежує суддю в правах, оскільки кожен має право на повторне звернення з заявою.

Висновки:

1. Центральним суб'єктом розбудови судової влади, модерації діалогу з громадянським суспільством, зосереджуючись на конкретних напрямках, яких справді потребують громадяни, є система органів судової влади, її представники, судді. Вони у співпраці з фаховими науковцями кожної галузі працюють над формуванням виважених положень.

2. У контексті зазначеного доцільним видається продовження опрацювання, обговорення та формування виважених, науково-обґрунтованих положень щодо окремих питань кримінального процесуального права. Серед них – проблематика інституту відводу (самовідводу) в кримінальному процесі України. Зокрема: тлумачення понять «права на відвід (самовідвід)» та «обов'язку заявити відвід (самовідвід)»; проблематика відводу слідчого судді, судді як виду зловживань правами учасниками кримінального провадження; проблематика самовідводу слідчого судді, судді: дихотомія «право-обов'язок»; можливість застосовувати ч. 4 статті 81 КПК України судами, які розглядають заяву про самовідвід слідчого судді, судді, як прояв проактивної позиції судової влади, що відповідає принципів «самоочищення» тощо.

3. Досліджуючи питання відводу (самовідводу) слідчого судді, судді, науковці зазначають про «традиційні» проблеми співвідношення науки і практики: відсутність законодавчо-закріпленого поняття «відводу» у кримінальному судочинстві, одночасне використання в законодавстві термінів «відвід», «усунення», «відсторонення» тощо. Фундаментальним питанням наукової доктрини та практики функціонування інституту відводу (самовідводу) слідчого судді, судді залишається тлумачення понять «права на відвід (самовідвід)» та «обов'язку заявити відвід (самовідвід)».

4. Назва статті 75 КПК України – «Обставини, що виключають участь слідчого судді, судді», а також формулювання статті 80 КПК України – «зобов'язані заявити самовідвід», констатують випадки обов'язкового самовідводу слідчого судді, судді. Між тим, формулювання пункту 4 частини 1 статті 75 КПК України – «за наявності інших обставин, які викликають сумнів у його неупередженості», вочевидь, залишає площу «для маневру». Юристи по-різному тлумачать як підстави відводу, так і самовідводу слідчого судді, судді. Іноді вказують на існування підстав, які не передбачені чинним кримінальним процесуальним законодавством.

5. Триває професійна дискусія щодо необхідності або недоцільності чіткого визначення переліку підстав відводу (самовідводу) слідчого судді, судді. Обговорюються і питання щодо відводу слідчого судді, судді як виду зловживань правами учасниками кримінального провадження. На практиці такі дії полягають у повторному поданні заяви про відвід слідчого судді, судді за відсутності інших підстав або нових обставин чи доказів щодо упередженості судді. У випадках зловживання учасниками провадження процесуальним правом на відвід слідчого судді, судді, суд залишає заяву без розгляду згідно частини 4 статті 81 КПК України.

6. Чинним законодавчим регулюванням самовідводу слідчого судді, судді закладено дихотомію «право-обов'язок». Імпонує підхід, коли за наявності чітких обставин, що виключають можливість участі слідчого судді, судді, зазначених у статтях 75–76 КПК України, виникає обов'язок заявити самовідвід. Так, згідно положень ст. 80 КПК України, за наявності підстав, передбачених статтями 75–76 цього Кодексу, слідчий суддя, суддя, зобов'язаний заявити самовідвід. Натомість тлумачення пункту 4 частини 1 статті 75 КПК України – «за наявності інших обставин, які викликають сумнів у його неупередженості» передбачає широку дискрецію, а отже – право судді заявити самовідвід. Право на самовідвід знайшло своє закріплення і у положеннях ст. 15 Кодексу суддівської етики: «Неупереджений розгляд справ є основним обов'язком судді. ... Суддя не повинен зловживати правом на самовідвід».

7. Реалізацію вказаної дихотомії «право-обов'язок», закладеної законодавцем, щодо самовідводу слідчим суддею, суддею у практичній площині опосередковано наявністю дискусійних питань. Представники інститутів громадянського суспільства, правозахисники звертають увагу на існування поодиноких випадків неналежного виконання обов'язку та користування правом самовідводу суддями. Їх можна умовно поділити на дві основні групи: ухвалення рішень в умовах невиконаного обов'язку щодо заявлення самовідводу; зловживання суддею правом на самовідвід.

8. Перелік складних питань, які потребують подальшого опрацювання професійною спільнотою, у контексті реалізації суддею права на самовідвід, перебуває, насамперед, в площині тлумачення пункту 4 частини 1 статті 75 КПК України – «за наявності інших обставин, які викликають сумнів у його неупередженості». Потребує подальшого опрацювання зміст поняття «конфлікт інтересів», відіграє важливу роль стала інституційна дисциплінарна практика Вищої ради правосуддя щодо тлумачення поняття «неупередженості» та інших, тощо.

9. Судді, користуючись правом на самовідвід, іноді посилаються на п. 2.5 Бангалорських принципів поведінки суддів. Згідно положень цього пункту, суддя заявляє самовідвід від участі в розгляді справи в тому випадку, якщо для нього не є можливим винесення об'єктивного рішення у справі, або в тому випадку, коли у стороннього спостерігача могли б виникнути сумніви в неупередженості судді. Між тим, слід зазначити, що випадки вказаної «неможливості винесення об'єктивного рішення у справі» та «коли у стороннього спостерігача могли б виникнути сумніви в неупередженості судді» потребують подальшого вивчення, уніфікації. Натепер їх опосередковано визначено різними нормами національного законодавства, висвітлено у положеннях судової практики, рішеннях Пленуму Верховного Суду, інституційній практиці Вищої ради правосуддя та інших органів державної влади України. У кожному випадку, оцінюючи заявлений слідчим суддею, суддею самовідвід, суд виходить з комплексного аналізу вказаних наявних положень. Як і Вища рада правосуддя, вирішуючи питання про дисциплінарну відповідальність суддів, тлумачення поняття «неупередженості» та інших.

10. Потребує всебічного опрацювання професійною спільнотою закономірне питання: чи може суд, який розглядає заяву слідчого судді, судді про самовідвід, застосувати частину 4 статті 81 КПК України? Вбачається, що в основі його вирішення – моральний, комунікативний аспекти. Визначення центральним суб'єктом розбудови судової влади системи органів судової влади, представників судової влади, суддів, передбачає проактивну позицію, модерацію суспільного діалогу, які відповідають принципам «самоочищення» судової влади. Тож опрацювання практичних підходів та наукових положень, мають відповідати високим стандартам демократичних, правових держав, принципам справедливості, критеріям істинності та доцільності тощо.

11. Пропонуємо до наукового обговорення наступні положення. Усталений підхід щодо системного тлумачення положень статей 75–76, 81 КПК України в частині того, що вони стосуються як відводу, так і самовідводу. А також те, що тлумачення ч. 4 статті 81 КПК України кореспондується з іншими нормами чинного законодавства України, зокрема Закону України «Про судоустрій і статус суддів», опосередковує можливість застосовувати ч. 4 статті 81 КПК України судами, які розглядають заяву про самовідвід слідчого судді, судді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про Концепцію судово-правової реформи в Україні: постанова Верховної Ради України від 28.04.1992. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 30. С. 426. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2296-12#Text>.
2. Святоцький О. Судова влада в Україні: актуальні питання реформування. *Право України*. 2010. № 5. С. 30–39. URL: https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/content-pravoukr-2010-5-pravoukr_2010_5.pdf.
3. Сіренко В.Ф. Деякі проблеми реформування судової влади в Україні. *Право України*. 2010. № 5. С. 4–13. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/content-pravoukr-2010-5-pravoukr_2010_5.pdf.
4. Скрипнюк О.В. Демократія: Україна і світовий вимір (концепції, моделі та суспільна практика). Київ: Логос, 2006. 368 с. ISBN: 966-581-740-X. URL: https://lib.oa.edu.ua/files/funds/works_oa/politics/%D0%A1%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BF%D0%BD%D1%8E%D0%BA%20%D0%9E.%20%D0%94%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%96%D1%8F.pdf.
5. Скрипнюк О.В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики: монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2000. 600 с. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0007631.

6. Оніщенко Н.М. Теоретико-методологічні засади формування та розвитку правової системи: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2002. 378 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0502U000387>.
7. Оніщенко Н.М. Сприйняття права в умовах демократичного розвитку: проблеми, реалії, перспективи: монографія / відп. ред. Ю.С. Шемшученко. Київ: Юридична думка, 2008. 320 с. ISBN 978-966-8602-61-0.
8. Прилуцький С.В. Судова влада в умовах формування громадянського суспільства та правової держави в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.10. Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2013. 36 с. Рубрикатор НБУВ: X891.9(4УКР); X8(4УКР) в3.
9. Вільгушинський М. Й. Суди загальної юрисдикції у системі взаємовідносин із суб'єктами владних повноважень та громадськістю: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.10; 12.00.07. Національний ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2013. 32 с. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=S&I21DBN=EC&P21DBN=JRN&S21FMT=JwU_B&S21ALL=%28%3C.%3EU%3D%D0%A5891.9%284%D0%A3%D0%A0%2911%3C.%3E%29&Z21ID=&S21SRW=AVHEAD&S21SRD=&S21STN=1&S21REF=10&S21CNR=20.
10. Судова влада: монографія / І.Є. Марочкін, Л.М. Москвич, І.В. Назаров та ін.; за заг. ред. І.Є. Марочкіна. Харків: Право, 2015. 792 с. URL: <https://www.academia.edu/45685597/>.
11. Захист правосуддя. Законодавство. Коментар. Судова практика: зб. норм.-прав. актів / за ред. М.В. Оніщука; Нац. шк. суддів України. Київ: Юрінком Інтер: Буква Закону, 2018. 485 с. ISBN: 978-966-667-713-9; URL: https://jurkniga.ua/zakhist-pravosudnya-zakonodavstvokomentar-sudova-praktika/?srsltid=AfmBOooEJs_ry58oJ3NL9ejvaD6K37btuEXr6BLCUhcD8OHe3LC8WCQX.
12. Булкат М.С. Теоретико-правові засади розвитку та функціонування судової влади: монографія / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ: Юрид. думка, 2018. 502 с. ISBN: 9786176650423; URL: https://www.academia.edu/42217474/Bulkat_m_s_teoritiko_pravovi_zasadi_sudovoyi_vladi_suchasniy_kontsept_d.
13. Голова ВС назвав п'ять кроків для покращення правосуддя в Україні. Укрінформ: веб-сайт. 2025. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/4047650-golova-vs-nazvav-pat-kroktiv-dla-pokrasenna-pravosudda-v-ukraini.html>.
14. Кравченко С., Чернишук П. Судді мають усвідомити, що часи закритості та корпоративності судової системи давно минули. *Юридична газета*. 2023. № 9–10 (767–768). URL: <https://yur-gazeta.com/interview/suddi-mayut-usvidomiti-shcho-chasi-zakritosti-ta-korporativnosti-sudovoyi-sistemi-davno-minuli.html>.
15. Дроздович Н.Л. Формування внутрішнього переконання судді у кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Академія адвокатури України. Київ, 2011. 16 с. Рубрикатор НБУВ: X893.9(4УКР)740.7:Ю9; Ю947.294. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=S&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21FMT=JwU_B&S21ALL=%28%3C.%3EU%3D%D0%A5893.9%284%D0%A3%D0%A0%2974%3C.%3E%29&Z21ID=&S21SRW=dz&S21SRD=DOWN&S21STN=1&S21REF=10&S21CNR=20.
16. Маляренко В.Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія і практика: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. URL: Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2005. 35 с. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/14501>.
17. Молдован В.В. Порівняльне кримінально-процесуальне право: Україна, ФРН, Франція, Англія, США: навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 352 с. URL: <http://radnuk.info/pidrychnuku/protses/512-moldovan/11467-2005--352-.html>.
18. Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / заг. ред. В.Т. Маляренко, В.Г. Гончаренко; Верховний Суд України. Київ: Форум, 2003. 938 с. ISBN 966-95843-6-1. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=S&I21DBN=EC&P21DBN=&S21FMT=JwU_B&S21ALL=%28%3C.%3EU%3D%D0%A5893.9%284%D0%A3%D0%A0%29-324.23%3C.%3E%29&Z21ID=&S21SRW=AVHEAD&S21SRD=&S21STN=1&S21REF=10&S21CNR=20.

19. Яновська О.Г. Кримінально-процесуальне право України: навч.-метод. посібник. Київський національний економічний ун-т. Київ: КНЕУ, 2003. 207 с. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_low/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullw&C21COM=SB0.
20. Ткачук О.С. Судовий розгляд кримінальних справ про порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями Збройних Сил України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ. 1999. 16 с. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_low/cgiirbis_64.exe.
21. Кримінальне процесуальне право України: навч. посібник / за заг. ред. А.Я. Хитри, Р.М. Шехавцова. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 774 с. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://fpk.in.ua/images/biblioteka/3bac_pravo/Krymalno-protseualne-pravo.pdf.
22. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України / за ред. С.В. Ківалова, С.І. Кравченко. Одеса: Фенікс, 2020. 924 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/6f995a96-7f0d-4217-83fe-801547652080>.
23. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар. I том. Станом на 27 червня 2025 року. / За заг. ред. Стратонова В.М. Київ: Вид. «Центр учбової літератури», 2025. 740 с. URL: https://jurkniga.ua/contents/naukovo-praktichniy-komentar-kriminalnogo-procesualnogo-kodeksu-ukrayini.pdf?srsltid=AfmBOooeG2vqqCGojAWvBDxwAZ0zvK8O9DaaBy7_CH2XrFz8h2AOMfOD.
24. Кримінальний процес України: навч. посіб. / за заг. ред. О.П. Кучинської, Ю.В. Циганюк. 3-тє вид., допов. Київ: Юрінком Інтер, 2023. 652 с. URL: <https://jurkniga.ua/contents/kriminalniy-protseus-ukraini-navchalniy-posibnik.pdf?srsltid=AfmBOorFhjixQ6O1jSsviLkhjwomo4W27neFvTSyewnDi30Q3nuTSWPY>
25. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
26. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2013, № 9-10, № 11-12, № 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
27. Абібуллаєв Е. Відвід слідчого судді, судді чи суду у кримінальному провадженні. Слово Національної школи суддів України. URL: <https://slovo.nsj.gov.ua/index.php/ua/arkhiv-nomeriv/2016/2-15-2016/17-2016/431-vidvid-slidchogo-suddi-suddi-chi-sudu-ukriminalnomu-provadhenni>.
28. Сердюк В.П., Сердюк Є.В. Актуальні питання відводів у кримінальному провадженні України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2020. № 47, том 2. С. 123–126. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc47/part_2/28.pdf.
29. Гринишина А.А. Узагальнення причин та обґрунтованості заяв про відвід та самовідвід, підстав їх задоволення в цивільних справах та кримінальних провадженнях за 2018 рік – I півріччя 2019 року. Судова влада України: веб-сайт. URL: <https://psh.vn.court.gov.ua/sud0219/pokazniki-diyalnosti/yzag/736634/>.
30. Прасолов В. Самовідвід в кримінальному процесі – погляд з точки зору виконання обов'язку та перетворення його у право. Судово-юридична газета. 2025. URL: <https://sud.ua/uk/news/blog/349789-samootvod-v-ugolovnom-protseusse-vzglyad-s-tochki-zreniya-vypolneniya-obyazannosti-i-preobrazovaniya-ee-v-pravo>.
31. Данілов Ю.М. Підстави для відводів суддів у кримінальному провадженні за 2023 рік. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 4. С. 742–745. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/http://lsey.org.ua/4_2024/180.pdf.
32. Савченко В.А., Соловій Я.І., Фелик В.І., Юрчишин В.Д. Основи кримінального процесу Федеративної Республіки Німеччина: навч. посіб. Харків: Право, 2017. 372 с. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://jurkniga.ua/contents/osnovi-kriminalnogo-procesu-federativnoyi-respubliki-nimechchina.pdf?srsltid=AfmBOorcarmmubHzKHfkAA8NbXIYZj-z5c67mhxK3fPfuuy4TooHCpO>.
33. Strafprozeßordnung. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stpo/>.
34. База правових позицій Верховного Суду: веб-сайт. URL: <https://lpd.court.gov.ua/>.
35. Кодекс суддівської етики. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#Text>.
36. Практика ГРД. Громадська рада доброчесності: веб-сайт. URL: <https://grd.gov.ua/news/iak-suddi-vydaui-svoiu-uperedzhenist-praktyka-hrd/>.

37. Бангалорські принципи поведінки суддів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j67#Text.
38. Про судоустрій і статус суддів: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 3.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Кучинська О., Булкат М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0